

J.W. Stutje

Persoonlijkheden

Ferdinand Domela Nieuwenhuis

Tussen morele verontwaardiging en socialistisch bewustzijn. Een keuze bij toeval.

In 2000 promoveerde J.W. Stutje op de biografie *De man die de weg wees. Leven en werk van Paul de Groot 1899-1986* (Amsterdam 2000). Momenteel werkt hij aan een biografie over Ferdinand Domela Nieuwenhuis. In dit artikel vertelt J.W. Stutje hoe hij geboeid raakte door het leven van dit persoon.

Schrijvers van biografieën moeten ook lezers van (auto)biografieën zijn. Het is hun taak inzicht te geven in de betrekkingen tussen hun held en de mannen en vrouwen die zich in zijn of haar omgeving bevonden, en hoe meer biografieën voor handen zijn des te kansrijker de opdracht is. In het geval van Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919), de meest charismatische leider die de Nederlandse arbeidersbeweging heeft gekend, zijn dat er verrassend veel. Misschien is ‘verrassend veel’ in dit verband een wat naïeve constatering, want Domela’s leven voltrok zich nu eenmaal grotendeels in de openbaarheid, waar ook anderen door hun publicistische en/of politiek-culturele activiteit gemakkelijk de aandacht trokken.

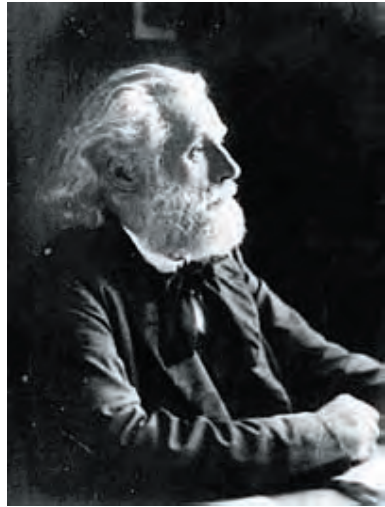
Het onderscheid tussen het schrijven en lezen van biografieën lijkt in dit verband zinvol, omdat ik de vraag van de *Groniek* redactie naar mijn fascinatie voor Domela Nieuwenhuis het liefst als lezer beantwoord, en niet als biograaf. Als lezer word ik geboeid door het vakmanschap waarmee een biograaf het scharnierpunt tussen leven en werk, tussen het persoonlijke en het politieke of tussen de individuele en de collectieve ontwikkeling inzichtelijk maakt. Een biografie prikkelt omdat het beschreven leven exemplarisch lijkt, inzicht biedt in de tijd of het milieu, dan wel een troost of een rechtvaardiging biedt voor het eigen bestaan. Lezers mogen oordelen en zich laten fascineren, zij gaan over goed en kwaad, de biograaf dient distantie te bewaren. Van hem of haar wordt gevraagd inzicht te geven door de verwevenheid van een persoonlijk leven met de tijd te onderzoeken en zo

Stutje

bij te dragen aan het ontstaan van een historische analyse die zich hopelijk van beiden onafhankelijk maakt. Sympathie of verguizing staat daarbij in de weg.

Toeval

Toch is het gerechtvaardigd te vragen hoe een biograaf aan zijn onderwerp komt. Waarom ik voor een biografie van Domela Nieuwenhuis koos en evenzeer waarom ik vind dat toekomstige lezers het boek ter hand moeten nemen, ongeacht de natuurlijke nieuwsgierigheid die het leven van een ander nu eenmaal wekt.

Ferdinand Domela Nieuwenhuis

Gaat in die keuze een verborgen boodschap schuil: maakt het onderzoek deel uit van een bredere visie op de geschiedenis, verraadt de keuze een partijdigheid, de behoefte de gebiografeerde in bescherming te nemen of juist te ontheiligen, of vraagt nieuw bronnenmateriaal en moderne inzichten om een herinterpretatie van dat leven? Ik ontken niet dat deze motieven, de één meer dan de ander, een rol hebben gespeeld, maar bovenal kwam de keuze voor Domela, zoals wel vaker het geval is bij onderzoek, bij toeval tot stand.

Van 2002 tot 2006 onderzocht ik het leven van de Belgische econoom Ernest Mandel (1923-1995), een ondogmatische marxistische denker en een radicale politicus die internationaal een grote invloed uitoefende op de generatie van '68 en wiens geschriften verschenen in meer dan veertig talen.¹ In de slotbeschouwing zocht ik naar een samenhang tussen Mandels exuberante optimisme over de mogelijkheid van het socialisme en de historische periode waarin hij opereerde: de eeuw die begon met de Tweede Internationale in de jaren tachtig van de negentiende eeuw en die eindigde in de jaren tachtig van de twintigste eeuw. De eeuw waarin de arbeidersklasse groeide, zich sociaal en cultureel ontwikkelde en vorm gaf

1 J.W. Stutje, *Ernest Mandel, Rebel tussen Droom en Daad 1923-1995* (Antwerpen en Gent 2007); J.W. Stutje, *A Rebel's Dream Deferred, with a Foreword by Tariq Ali* (London en New York 2009); Jan Willem Stutje, *Rebell zwischen Traum und Tat. Ernest Mandel 1923-1995* (Hamburg 2009).

aan grote nationaal georganiseerde partijen en vakbonden.

Mandels denken werd sterk getekend door het breukvlak aan het einde van die periode, begrenst door de beweging van '68 die de morele en politieke crisis van het kapitalisme aanschouwelijk maakte en de val van de muur in 1989 die niet alleen het failliet van het stalinisme illustreerde, maar ook de (tijdelijke) recuperatie van het kapitalisme inluide.

Intuïtief kwam de vraag op of er een spiegelbeeldige figuur te vinden was, een man of een vrouw die in dezelfde historische periode actief was, maar zijn of haar stempel drukte op het begin van de periode. De jaren tachtig van de negentiende eeuw boden net als de jaren zestig van de twintigste een context van economische, sociale en culturele opwinding; het waren jaren van een snelle toename van politieke participatie, jaren zwanger van vernieuwingsdrang, een tijd waarin alles anders zou worden, in culturele zin uitgedrukt in de beweging van de Tachtigers en in politieke zin in de eerste bouwstenen van wat in voltooide vorm als verzuiling bekend zou worden. Op de achtergrond daarvan speelde dan de vraag of in die levens vergelijkbare dilemma's optraden; of gebeurtenissen als het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog of de Val van de Muur in 1989 tot overeenkomstige reacties leidden? Kortom: vragen over continuïteiten en discontinuïteiten.

Domela Nieuwenhuis voldeed aan het profiel. Zoals Mandel in termen van het moderne sociale-bewegingsonderzoek een grote bijdrage leverde aan het *'cognitive frame'* van delen van de protestgeneratie van '68, deed Domela dat voor de sociale bewegingen van de jaren tachtig.² En net als Mandel strekte ook Domela's invloed naar verhouding ver, vanwege zijn brede, internationale netwerk van contacten, en vanwege zijn wereldomspannende visie. Door het netwerk te onderzoeken en door bewegingen uit verschillende landen (België, Duitsland, Frankrijk en Engeland) met elkaar te vergelijken, zou vanuit een transnationaal perspectief naar de geschiedenis van de vroege Nederlandse arbeidersbeweging kunnen worden gekeken.

Dit betekent niet dat de biografie slechts een voorwendsel is voor een onderzoek naar die beweging. Ik verdedig niet de 'biografie als methode':

- 2 *'Framing not only relates to the generalization of a grievance, but defines the "us" and "them" in a movement's conflict structure. By drawing on inherited collective identities and shaping new ones, challengers delimit the boundaries of their prospective constituencies and define their enemies by real or imagined attributes and evils.'* S. Tarrow, *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics* (Cambridge 1998) 21-22.

Stutje

de biografie als een instrument om een buiten de gebiografeerde liggend historisch object in het licht te stellen. Nog minder om Domela als de belichaming daarvan te zien, om vervolgens met Willem Vliegen in de *Dageraad der Volksbevrijding* tot de slotsom te komen dat: 'Wie de geschiedenis van het openbare leven van Domela Nieuwenhuis beschrijft, de geschiedenis der Nederlandse socialistische beweging (...) schrijft, en omgekeerd'.³ Mij gaat het om Domela zelf, om te onderzoeken hoe de geschiedenis de ervaringen van Domela heeft gevormd, of nauwkeuriger hoe het verleden en de wereld rondom hem een steeds veranderend maar beperkt aantal mogelijkheden voor keuzes bood. Dat proces inzichtelijk maken reken ik tot mijn taak als biograaf.

Honen en schelden

In het bestek van dit artikel kan niet meer dan een indruk worden gegeven van die spanning tussen mogelijkheden en keuzes. Tijdgenoten, maar ook latere onderzoekers heeft het steeds verbaasd op welke onverzoenlijke, spottende en honende toon Domela zijn tegenstanders, maar ook zijn tegensprekende medestanders bejegende. In *Recht voor Allen*, het blad van de Sociaal Democratische Bond (SDB: 1882-1894) schimpte Domela er lustig op los. Henri van Kol, socialist van het eerste uur, verweet hem zelfs onwelvoeglijk te zijn. Domela moest weten dat al het gescheld alleen geschikt was om 'dierlijke hartstochten' en 'den geest van anarchie' te wekken.⁴ Zo hij niet inbond, dan zouden - zo voorspelde van Kol - 'vele (en de beste!) strijders onze rangen verlaten, en de degelijksten onder de werklieden zich

3 W. H. Vliegen, *De dageraad der Volksbevrijding* I (Amsterdam 1894) 43.

4 Geciteerd bij B. Bymholt, *Geschiedenis der arbeidersbeweging in Nederland* (Amsterdam 1976; 1e druk 1894) 354.

Recht voor allen, het blad van de Sociaal Democratische Bond. Ferdinand Domela Nieuwenhuis Museum, Amsterdam.

niet bij ons aansluiten'.⁵

Van Kol's waarschuwingen konden Domela niet overtuigen. En dat verbaast op het eerste gezicht. Als het moest, wist Domela zich te beheersen. Domela kende een grote persoonlijke discipline en leefde tot zijn dertigste in een bedaagd intellectueel predikantenmilieu, waar omgangsvormen werden gewikt en gewogen. Bovendien demonstreerde hij een soevereine, ascetische levenshouding, een teken van zelfbewustzijn en van vertrouwen dat lichaam en geest de wereld de baas konden. De verklaring moet dan ook niet worden gezocht in een persoonlijke eigenschap van Domela, in zijn karakter of in een of andere obsederende ervaring. De verklaring ligt in de verhouding tot de beweging waarvan hij deel uitmaakte.

Met zijn woeste, vaak ridiculiserende bejegeningen sloot Domela aan bij de protesttraditie van de opstandige ambachtslieden en arbeiders, de 'tierende dollemannen' in de woorden van Van Kol, die zich te weer stelden tegen het verlies van werk, van zekerheid en zelfstandigheid maar ook tegen de aantasting van gewoontes en rechten die moeilijk leken te stroken met wat Weber de geest van berekening noemde, eigen aan het industriële kapitalisme, dat sinds de jaren 1870 in Nederland aan een groeispurt bezig was. Onder deze oproerkraaiers was honen en spotten een even populair als doeltreffend protestmiddel; 'rough music' noemde E.P Thompson het op deze wijze afbreuk doen aan de eer en reputatie van tegenstanders.⁶ In 1876 was Domela er getuige van hoe honderden demonstranten, met stenen en stokken gewapend, langs de welgestelde Amsterdamse Keizers- en Herengracht trokken om - uit protest tegen het verbod kermis te houden - de ruiten huis aan huis aan diggelen te slaan, ook van het deftige pand dat zijn stiefmoeder toebehoorde en waar hij was opgegroeid. De rijken en vooral burgemeester Den Tex moesten het ontgelden. Een 'scheele sodemieter' was hij, 'een landverrader' en 'de rijkelui houen het gehele jaar door al kermis', en angstaanjagender: 'Godverdomme kermis moet er wezen, kermis moet er zijn...', waarna dan [alles op rijm] met doodslaan en in brandsteken (...) werd bedreigd.⁷

Het gezag bespotten was Domela toevertrouwd, ook buiten de kolommen van *Recht voor Allen* om. In september 1883 demonstreerden

5 H.H. van Kol aan F. Domela Nieuwenhuis, Eindhoven 7 november 1885, Archief F. Domela Nieuwenhuis II C 9.

6 E.P. Thompson, Rough Music in: Idem ed., *Customs in Common* (London 1991) 467-538.

7 Gemeentearchief Amsterdam-Archief Politie, 618, Inspecteur Scheltema van de 5^e sectie aan het Hoofdbureau, 16 augustus 1876, nr. 1177.

Stutje

de socialisten bij de opening van de Staten Generaal door Willem III voor het Algemeen Kiesrecht. Een actie op de publieke tribune wist de politie echter te verhinderen. Er was, zo bleek, verraad in het spel, door een betaalde infiltrant, die al sinds 1881 zijn gangen naging. Enkele dagen later stelde hij voor om ‘de politie die ons zelfs tot in dit lokaal wil geleiden evenals ze den koning naar den troonzaal bracht (...) te bedanken door een luid applaus’. De ruim vijfhonderd aanwezigen barstten uit in gelach en gejuich. Na afloop werd hij door een groot aantal leden huiswaarts gebracht, tot op de Beestenmarkt, waar hij in de *tramway* stapte en onder luid gejuich der menigte vertrok.⁸

Toen Domela zich in het najaar van 1878 tot het socialisme bekende, sloot hij ‘de maagkwestie’ niet uit. Maar naast het brood prikkelden toch vooral de rozen, de ideale gedachte: het socialisme, de solidariteit van belangen, de gemeenschapsidee die de juiste verhouding tussen plichten en rechten stelde. Met het verlies daarvan was de eer in het geding. En in het beschermen daarvan werd het schenden van de eer en reputatie van de tegenstander ook door Domela als een doelmatig protestmiddel beschouwd.

Discipline en fatsoen

Maar zag Domela dan in het geheel niet de waarde in van organisatorische discipline of van zakelijke politieke propaganda? Ja en nee, het antwoord wisselt met de ontwikkelingsfase waarin de SDB zich politiek en organisatorisch bevond. In de beginjaren telde de kleine SDB slechts afdelingen in enkele steden in het westen van het land. De bond was een nog losjes gestructureerde beweging, zonder veel discipline en centralisatie. De SDB was niet alleen een middel om het arbeidersbelang te verdedigen. Ze hielp de leden ook zich geestelijk te ontplooiën, sociale vaardigheden te ontwikkelen en een eigen identiteit te verwerven, al kreeg die vorm in een idioom van ‘wij’ tegenover ‘zij’. Tekenend was de keuze van de plaatsen waar de landelijke feesten werden gehouden. Bloemendaal en de duinen van Wassenaar werden uitgekozen niet alleen vanwege de liefelijke natuur. Ook omdat de kapitalisten er in hun geriefelijke villa’s woonden, zodat de leden als het ware aanschouwelijk onderwijs kregen.

8 Bond van Algemeen Stemrecht, Openbare vergadering maandag 17 september 1883, lokaal Gelderland, Nationaal Archief, Geheim Archief Ministerie van Justitie doos 6468.

Domela begreep dat de politieke partij meer was dan een kiezersplatform. Hij riep de leden op nieuwe vriendschappen te sluiten en de broederband aan te knopen. Want, zonder dat was het onmogelijk het doel te bereiken, ‘het doel waarvoor we alles moeten overhebben, ja waar we desnoods ons leven voor zullen wagen, het streven naar onze vrijheid (...), die onze voorvaderen zoo ruimschoots genoten hebben.’⁹ De oproep deed recht aan de gevoelens van gemeenschap die in de SDB werden beleefd. Ook materieel, zoals blijkt uit het fonds ter ondersteuning bij ziekte en gebrek of de zorg voor de wezen van partijgenoten, over wie men het liefst een socialistische voorged benoemd zag.

De socialisten streefden naar sociale zekerheid maar ook naar sociabiliteit, naar zelfbehoud in materiële maar ook in sociaal-culturele zin. Door haar geringe omvang had de bond iets van een gezelligheidsvereniging, waar de leden zich onder gelijken voelden. In hun lokalen was zelfs het lezen een gezamenlijke bezigheid. En met de kinderen werd het Sint Nicolaas feest gevierd. De kosten werden naar vermogen gedeeld. De broederschap werd zichtbaar in de rode vaandels, in de kleding en in de liederen waarin naast de hartstochtelijke beleving van het eigen ideaal de verontwaardiging over de tegenstander en het gezag doorklonk.

In deze beginfase zou een strakke discipline en hiërarchie contraproductief hebben gewerkt. Domela was dan ook een pleitbezorger van een overzichtelijke organisatie zonder aparte structuren, zoals propagandaclubs of vakbondsgroepen. ‘Neen, er moet één lichaam zijn, één sociaal democratische partij’, zodat iedereen de gelegenheid houdt elkaar te leren kennen. Die wens verried hoe kleinschalig en plaatselijk de arbeidersbeweging in Nederland nog was; dat de beweging zich niet vanuit een homogene sociale structuur had ontwikkeld, vanuit een landelijke vakbeweging bijvoorbeeld of vanuit een bedrijfsorganisatie. De SDB was bovenal een politieke beweging, waarin leden met een verschillende sociale en culturele achtergrond tot een gezamenlijke socialistische identiteit moesten zien te komen. Directe contacten, een losse organisatiestructuur en informele verhoudingen hielpen de verschillen te overbruggen. In de sociaal-democratische cultuur stond deze ‘gezelligheid’ dus niet op zichzelf, ze diende een politiek doel.

Met de spectaculaire aanwas van leden na 1884 kwam de egalitaire structuur meer en meer onder druk te staan. Te meer omdat met die groei de

9 Sociaal Democratische Vereeniging, huishoudelijke vergadering van dinsdag 15 augustus, Verslag reis naar Haarlem, Nationaal Archief, Geheim Archief Ministerie van Justitie, doos 6466.

Stutje

meest uiteenlopende milieus bij elkaar kwamen: van werklozen en jongeren die zich in de straatdemonstraties onderscheidden door rumoer en geweld tot geschoolde ambachtslieden met ervaringen in de Eerste Internationale, van idealisten, atheïsten en gelovigen tot aan al die eigenzinnige profeten, aanhangers van wat Jan Romein eens de ‘kleine geloven’ noemde, van spiritisten tot magnetiseurs en geheelonthouders. Dat de integratie van de in groten getale aanstormende nieuwkomers allesbehalve gemakkelijk verliep, liet het landelijke feest in Bloemendaal in de zomer van 1884 zien: zo’n zeshonderd mannen, vrouwen en kinderen, getooid met vuurrode linten en strikken uit alle windstreken kwamen bijeen. Op de terugweg naar Haarlem ging het er liederlijk aan toe. Families op rijtoer in hun equipages werden belaagd en met scheldwoorden en beledigingen overladen: ‘Godverd... vleeschvreters, dieren, verkoop je paard en rijtuig en gaat werken met je... Godverd...’ Zingend en onder trompetgeschal kwam de stoet Haarlem binnen, hevige vechtpartijen braken uit, de rode vaan kwam er gehavend uit te voorschijn en nog dagen daarna waren de vechtersbazen aan blauwe ogen en rood geslagen neuzen te herkennen.

Recht voor Allen berichtte er luchtigjes over. Maar dat was schijn, want twee dagen later liet Domela weten geschokt te zijn. Vijftien tot twintig man waren zich te buiten gegaan aan jenever drinken - ‘die pest der maatschappij’. Hen vooral rekende hij het oproer aan: ‘Zij moeten zich schamen. (...) Waarlijk dat zijn geen handelingen van hen die zich een goed socialist willen noemen.’¹⁰

Een jaar later had het feest plaats in de duinen van Wassenaar. Sterke drank was er verboden en de bezoekers werden strak in toom gehouden. Gewone leden droegen een rood strikje links op de jas, de bestuursleden twee rode strikjes links en de leden van de centrale raad drie rode strikjes rechts op de jas. Voorts werden met een fluit signalen gegeven: één stoot op de fluit wilde zeggen stilstaan.¹¹ Twee stoten: voortgaan. Drie stoten: verzamelen rond de centrale raad. Het waren de metaforen van discipline, organisatie en fatsoen.

Orde leek het gewonnen te hebben van ‘gezelligheid’. Een gevolg van de snelle groei van de SDB in uiteenlopende milieus, maar ook van de toenemende repressie en van het ontbreken van een samenhangende politieke visie. Over meer dan het besef uitgebuit te worden en te moeten

10 Cursusvergadering, 15 juli 1884, Walhalla, Nationaal Archief, Geheim Archief Ministerie van Justitie doos 6469.

11 De hoofdcommissaris van politie aan de Burgemeester, 22 juli 1885; Huishoudelijke vergadering 21 juli 1885, Nationaal Archief, Geheim Archief Ministerie van Justitie doos 6469.

strijden omdat verbeteringen nu eenmaal niet uit de lucht komen vallen, beschikten de meeste leden niet. Ze waren verontwaardigd over het alom aanwezige onrecht en voelden zich in hun eer en reputatie aangetast. Tussen die morele verontwaardiging en het inzicht dat een doelmatige strijd om organisatie en een socialistisch bewustzijn vroeg, gaapte een diepe kloof.

Een onoverbrugbare kloof

Toen de strijd in de jaren tachtig naar een hoogtepunt ging, slaagden Domela noch anderen erin die kloof te dichten. Conflicten volgden waarin de partijen elkaar het terugvallen op een van beide polen om het hardst verweten: alsof het versterken van organisatie en theoretisch inzicht noodzakelijk ten koste moest gaan van de werfkracht van de ‘proletarische’ morele verontwaardiging, of omgekeerd. In het conflict was Domela een der hoofdrolspelers, en al groeide zijn besef dat discipline en organisatie noodzakelijk waren, in de ogen van critici als Van Kol en Troelstra was dat altijd te weinig. Misschien wel omdat hij zich van het recht op morele verontwaardiging nooit liet scheiden. Tot zijn lievelingsschrijvers behoorde Multatuli en in zijn *Vorstenschool* koesterde hij de strofe:

‘Het volk is ruw, zo zegt men, en misschien
Terecht. Maar moeder, hoe zoudt gij en ik zijn
Indien van kindsbeen af, ons gans bestaan,
Ons wensen, willen, streven...alles, zich
Had opgelost in ’t éne woord, gebrek?’¹²

Het ging in dit artikel om de spanning tussen mogelijkheden en keuzes. Domela’s wisselende houding ten opzichte van agitatie, discipline en organisatie stond niet los van de protesttradities en de politiekorganisatorische ontwikkeling van de ambachts- en werkliedenbeweging, die in de jaren tachtig aan een nieuw leven begon. Domela maakte keuzes, maar niet los van de omstandigheden die uit het verleden en uit de wereld om hem heen werden aangereikt.

Domela’s leven is eerder in talloze artikelen, levensschetsen en in een heuse biografie (Jan Meyers, *Domela, een hemel op aarde*, Amsterdam 1993) geboekstaafd. Een nieuwe biografie kan gauw overbodig lijken, vooral in een taalgebied als het Nederlandse waar men anders dan in Engeland, Duitsland,

12 Geciteerd in: F. Domela Nieuwenhuis aan A. Domela Nieuwenhuis, Den Haag, 9 april 1881, IISG, Archief F. Domela Nieuwenhuis, XI a 2. Multatuli, Verzameld Werk, 6, Amsterdam 1973, p. 25.

Stutje

Frankrijk of de Verenigde Staten, niet aan meerdere biografieën over dezelfde persoon gewend is. Over deze afwijking zou ik wel eens een boeiend artikel willen lezen, maar dit ter zijde. Wie naar het vernieuwende in deze studie wil peilen, moet nog wat geduld hebben. De biografie zal eind 2011 af zijn, maar wie er naar uitkijkt, kan er op rekenen dat Domela vanuit nieuwe gezichtspunten bestudeerd zal worden, zoals die van het charisma, van het romantisch revolutionaire engagement, van de orale cultuur en van de internationale context. Valt er meer te hopen dan dat het de lezer zal boeien?

Onthulling van het standbeeld van Domela Nieuwenhuis op het Nassaplein.